

ΣΧΗΜΑΤΑ ΤΟΠΩΝ :

Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ, ΩΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ.

Κωνσταντίνος Μωραΐτης
Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αναπληρωτής Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Συμμετοχή στον τιμητικό τόμο *Πορεία*,
προς τιμήν του καθηγητή του Ε.Μ. Πολυτεχνείου Δ.Α. Ζήβα.
Εκδ. Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2007, σελ. 432-441.

Η αφετηρία της διερεύνησης που ακολουθεί, συνδέεται με τη διαπίστωση, πως η αντίληψη του τοπίου, στα πλαίσια του νεότερου δυτικού πολιτισμού, παράγεται από ένα ευρύτατο πλέγμα πολιτιστικών συσχετισμών και φθάνει να καταλάβει κεντρική πολιτιστική θέση.

Σύμφωνα με τη διαπίστωση αυτή, η αντίληψη του νεότερου δυτικού πολιτισμού για το τοπίο βρίσκεται, σε κάθε ιστορική περίοδο, σε σχέση αμοιβαίων δανείων με άλλες, σημαντικές πολιτιστικές περιοχές. Με τη γενική φιλοσοφική θεωρία, με τις επιμέρους επιστημονικές κατευθύνσεις, με τις τέχνες. Άλλοτε αφομοιώνει, η αντίληψη για το τοπίο, τις δικές τους θεωρήσεις και άλλοτε τους προσφέρει, ως σημαντικό πεδίο αναφοράς, τη δική της τοπιακή εποπτεία. Η ιστορική έρευνα για παράδειγμα, έχει ήδη αποδείξει τη σχέση των διαμορφώσεων τοπίου και της αρχιτεκτονικής τοπίου¹ με τη ζωγραφική ιδιαίτερα τοπογραφία².

Αλλά η αντίληψη για το τοπίο, δεν παράγεται μόνο από πολλαπλές πολιτιστικές συζεύξεις. Αποκτά, για το νεότερο δυτικό πολιτισμό, κεντρική θέση. Οι μεγάλες τοπιακές διαμορφώσεις της εποχής του baroque ή των αγγλικών πάρκων του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, αποτελούν εκτεταμένα τεχνικά έργα και αντιστοιχούν σε υψηλότατους

¹ Ο πλεονασμός «διαμορφώσεις τοπίου και αρχιτεκτονική τοπίου», αναφέρεται στην ιστορική παρατήρηση, πως ο όρος αρχιτεκτονική τοπίου, landscape architecture, εισάγεται ως χρήση μόλις τον 18^ο αιώνα, από τους Άγγλους τοπιοτέχνες, ενώ έχει ήδη υπάρξει η εκτεταμένη πολιτιστική εμπειρία των διαμορφώσεων τοπίου της Αναγέννησης και της εποχής του Baroque. Η χαρακτηρισμός της αρχιτεκτονικής τοπίου, για τις παλαιότερες αυτές διαμορφώσεις, είναι επομένως κατηγορικά ορθός, αλλά ιστορικά πρωθύστερος. Πρβλ. A. Ponte : «*Paesaggi artificiali : Il caso di Humphry Repton*».

² Πρβλ. τη συλλογή κειμένων σε επιμέλεια O. Marcel : *Composer le paysage*.

προϋπολογισμούς. Απευθύνονται στις κορυφαίες προσωπικότητες της κρατικής διακυβέρνησης και πραγματοποιούνται από κορυφαίους δημιουργούς. Περιλαμβάνουν πολλά επιμέρους θέματα πολιτιστικής έκφρασης και συνοψίζουν την αίγλη των κοινωνιών τους. Δεν αφορούν επομένως μια δευτερεύουσα πολιτιστική πρακτική. Αντίθετα, συνιστούν κεντρικό πολιτιστικό μόρφωμα. Αποδίδουν την αντίληψη του δυτικού πολιτισμού για τη σχέση του με τον «κόσμο», είτε ο τελευταίος αυτός όρος περιγράφει το φυσικό κυρίως υπόστρωμα της ύπαρξής μας, είτε περιγράφει μια πολιτιστική περιπλοκότητα συσχετισμών, στους οποίους περιλαμβάνονται, τόσο το προηγούμενο φυσικό υπόστρωμα, όσο και οι κοινωνίες που προσπαθούν να το ελέγξουν.

Το αντικείμενο της διερεύνησης.

Η σχηματοποίηση του τοπίου, κατά τη νεότερη δυτική ιστορία.

Από το ευρύτατο αυτό πεδίο, πολιτιστικών συσχετισμών και αναφορών, το συγκεκριμένο σημείωμα επιχειρεί να αποσπάσει την αισθητική θεώρηση του τοπίου και να τη διερευνήσει, ως δηλωτική του ευρύτερου ενδιαφέροντος για το σχεδιασμό και τον έλεγχο του τόπου. Η επιμέρους αυτή περιοχή εξέτασης, παραμένει εντούτοις εξαιρετικά εκτενής για τη δυνατότητα ανάλυσης ενός περιορισμένου σχολιασμού. Για το λόγο αυτό, το συγκεκριμένο σημείωμα αναφέρεται ιδιαίτερα στις διαμορφώσεις τοπίου κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα, επιμένοντας ειδικότερα στη συνθήκη «σχηματοποίησης» των φυσικών στοιχείων, που χαρακτηρίζουν τις διαμορφώσεις αυτές. Αλλά ο όρος «σχήμα» διαθέτει κεντρική θεωρητική θέση σε σημαντικά κείμενα του τέλους του 18^{ου} αιώνα, περίοδο κατά την οποία ολοκληρώνεται, ανάμεσα σε άλλα θεωρητικά εγχειρήματα, η συγκρότηση της κριτικής φιλοσοφίας του Immanuel Kant.

Σκοπός της διερεύνησης που ακολουθεί είναι να εξετάσει τον τρόπο συγκρότησης και λειτουργίας του δομικού σχήματος στις διαμορφώσεις τοπίου, αποδίδοντας στον όρο «σχήμα» σημαντική πολιτιστική θέση. Να συσχετίσει επιπλέον τον όρο «σχήμα», τόσο με τη διαδικασία εκείνη, η οποία κατά τον τοπιακό, τον αστικό και τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό περιγράφεται ως σύνθεση, όσο και με μια γενικότερη αισθητική πρόθεση. Να επισημάνει τέλος, πως η αισθητική πρόθεση δεν επικάθεται απλά στην επιδερμίδα των μορφών. Αποδίδει, με πολύ ουσιαστικότερο τρόπο, το αίτημα του συνολικού

πολιτιστικού ελέγχου. Επιχειρεί να ολοκληρώσει την προσπάθεια κανονιστικής θεώρησης, τόσο των νοητικών και ψυχικών διεργασιών, όσο και του εξωτερικού περιβάλλοντος κόσμου.

Στην προσπάθειά της αυτή, η διερεύνηση που ακολουθεί, εντοπίζει τα ισχυρότερα βοηθήματα της στην Καντιανή θεώρηση του σχήματος και της αισθητικής κριτικής ικανότητας. Επικουρικά επικαλείται ως επιπλέον αναφορά, τη νεότερη εξέταση του σχήματος από την εξελικτική αναπτυξιακή ψυχολογία του Jean Piaget.

Η αισθητική θεώρηση του τοπίου ως δηλωτική του ευρύτερου ενδιαφέροντος, για το σχεδιασμό και τον έλεγχο του τόπου.

Ο νεότερος στοχασμός, σε μια διεισδυτική διερεύνηση της ικανοποίησης, την οποία προσφέρει το έργο τέχνης, συνδέει την ικανοποίηση αυτή με σημαντικές, ουσιώδεις αναφορές της στις συνθήκες της ύπαρξής μας³.

Η αισθητική ικανοποίηση εμφανίζεται ίσως ως απαλλαγμένη από το πρακτικό ενδιαφέρον, αλλά η αξιολογική της αυτή ανιδιοτέλεια, δεν υπονοεί την απόσπασή της από τις βασικές, βαθύτερες εξαρτήσεις της ανθρώπινης ύπαρξης, από τις βαθύτερες απαιτήσεις για την ατομική ή τη συλλογική μας ύπαρξη. Αντίθετα μάλιστα. Όσο η μέριμνά για τη ζωή βυθίζεται σε επίπεδα περισσότερο πρωτογενή⁴, τόσο η ανάδυσή της στο επίπεδο των αξιολογήσεων μας για τα δεδομένα της αντίληψης αποβαίνει αμεσότερη. Τόσο λιγότερο αισθάνεται υποχρεωμένη να εξηγήσει την αρχική προέλευση των αξιών της.

Η συγκρότηση ιδιαίτερα του αισθήματος του υψηλού, αποδεικνύει σαφέστατα αυτόν τον ισχυρισμό. Η θεώρηση του φυσικού τόπου, που υπερβαίνει τη σωματική και την πνευματική δυνατότητα ελέγχου του θεατή, του επισκέπτη κοινωνού του, συσχετίζεται με αισθήματα ταυτόχρονου θαυμασμού και φόβου. Με το θαυμασμό και το

³ Πρβλ. M. Heidegger : *Η ουσία του έργου τέχνης*.

⁴ Ο I. Kant, στην *Κριτική της Κριτικής Ικανότητας*, συνδέει αυτήν την πρωτογενή και βαθύτατη ικανοποίηση, την οποία προκαλεί η αντίληψη του ωραίου, με την «υποκειμενική σκοπιμότητα χωρίς σκοπό» (πρβλ. σελ. 93, στην ελλ. μετ. Αθήνα, 2005). Εννοεί, με τη σιβυλλική αυτή διατύπωση, πως αναφέρεται η αισθητική ικανοποίηση, σε μια γενικευμένη διαίσθηση σκοπιμότητας, σε μια γενικευμένη διαίσθηση ικανοποίησης των απαιτήσεων της μέριμνας μας για τον κόσμο. Η ικανοποίηση αυτή πραγματοποιείται από την αντίληψη των μορφών, πριν οι απαιτήσεις μας λάβουν απάντηση, με οποιονδήποτε πρακτικό, συγκεκριμένο τρόπο.

δέος, που ακολουθούν την αντίληψη του υψηλού⁵. Γίνεται επομένως προφανές, πως το αίσθημα του υψηλού χαρακτηρίζει τις αισθητικές προσλήψεις και την αισθητική εκείνη κρίση, που συναρτάται με την άμεση ασύνειδη βεβαιότητα, για την έλλειψη ελέγχου. Με τρόπο αρνητικό, η μέριμνά μας για τους τόπους, για τα πράγματα, για τις κάθε λογής σχέσεις, αποδεικνύεται τότε χωρίς δυνατότητα εφαρμογής. Αλλά η ψυχική ένταση που συνοδεύει αυτή τη συναίσθηση της αδυναμίας ελέγχου, αποκαλύπτει ακριβώς την πρόθεσή μας για έλεγχο.

Η αισθητική θεωρία ως ολοκλήρωση του ορθολογικού εγχειρήματος.

Η διαπίστωση πως η αισθητική θεωρία διαθέτει κατά την πρώτη εμφάνισής της κατεύθυνση ορθολογική, αναφέρεται περισσότερο στη διάγνωση του συνολικού θεωρητικού της «πνεύματος», παρά στην κατά γράμμα συσχέτισή της με τα κείμενα του René Descartes.

Αναμφίβολα, ο πατέρας του ορθολογισμού δεν περιλαμβάνει στα γραπτά του, ούτε καν το προσχέδιο μιας αισθητικής θεωρίας. Παράγει όμως την κατεύθυνση σκέψης, που μέλει να καθορίσει τη γέννηση και αυτού, του φιλοσοφικού πεδίου της αισθητικής και να κατευθύνει τις προθέσεις της, τουλάχιστον κατά την πρώτη περίοδο συγκρότησής της. Τα ιδεώδη της γνώσης, που προτείνει ο Καρτέσιος, με πρότυπο τη μαθηματική σκέψη, αποτυπώνονται ανεξίτηλα στη συνείδηση της εποχής του. Ο *Λόγος περί Μεθόδου*, δημοσιευμένος το 1628, συγκροτεί την καθοριστικότερη ίσως επιστημολογική διακήρυξη της νεότερης ιστορίας, που συμπληρώνεται, μετά το θάνατο του μεγάλου φιλόσοφου, με την έκδοση του επίσης σημαντικότερου *Κανόνες για την καθοδήγηση του Πνεύματος*. Τα δυο αυτά μείζονα έργα συνεισφοράς στη γέννηση των νέων χρόνων, υποδεικνύουν τη μέθοδο, η οποία κατά την άποψή τους είναι εφαρμόσιμη από κάθε λογικά σκεπτόμενο, προκειμένου να καταλήξει σε αδιαμφισβήτητες, οικουμενικές αλήθειες. Η μέθοδος αυτή βέβαια, αναφέρεται κατ' αρχήν σε γνώσεις με ενορατική αφετηρία, με a priori και αφαιρετική θεμελίωση. Το είδος της γνώσης, που εμπιστεύεται

⁵ Για την έννοια του «υψηλού» ή «υπέροχου» (sublime, Erhabenes), βλ. στο προηγούμενο, ιδιαίτερα σελ. 123 – 153, *Βιβλίο II : Αναλυτική του Υπέροχου*. Επίσης στον E. Burke : *A Philosophical Inquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful*. Σημαντικότερη για την ελληνική βιβλιογραφία, είναι η ανάλυση του Π. Μιχελή, για την αισθητική κατηγορία του υψηλού, στην οποία βασίζονται τα κύρια θεωρητικά επιχειρήματα του έργου του *Αισθητική Θεώρηση της Βυζαντινής Τέχνης*.

και προτείνει ως έγκυρο η Καρτεσιανή επιχειρηματολογία, δε μπορεί να προέρχεται από την εμπειρική διερεύνηση της φύσης. Πρέπει να βασίζεται σε έμφυτες πρωταρχικές έννοιες και προφανείς συσχετίσεις, που αποβαίνουν αμέσως αποδεκτές από το «φυσικό φως». Παράγεται έτσι, με αφετηρία τον Καρτέσιο, ένα ιδεώδες γνώσης, που διαδίδεται σε όλη την Ευρώπη, συγκροτώντας το υπόβαθρο του νεότερου πολιτισμού.

Η κατάδειξη της σημασίας, που διαθέτει ο ορθολογισμός για το σύνολο της κοινωνικής ιστορίας παρεκκλίνει πολύ από τους στόχους αυτής της διερεύνησης. Αυτό που κύρια την απασχολεί, είναι η απαίτηση νοητικού ελέγχου, η οποία χαρακτηρίζει την έκφραση των τεχνών, ειδικότερα την αρχιτεκτονική τοπίου. Την απασχολεί ειδικότερα, να εξετάσει την απαίτηση αυτή, στο φως της νοησιαρχικής θεώρησης, που διαμορφώνεται από τον φιλόσοφο Immanuel Kant, κατά την ανάπτυξη εκ μέρους του των θεωρητικών θέσεων για τα νοητικά σχήματα και τις νοητικές σχηματοποιήσεις. Πρόκειται για τις θέσεις εκείνες, οι οποίες συγκροτούν τη θεωρία του «σχηματισμού»⁶ και οι οποίες αναπτύσσουν με σαφήνεια τη γενικότερη άποψή του, σύμφωνα με την οποία, η αισθητηριακή πρόσληψη της εξωτερικής πραγματικότητας καθορίζεται από την ιδιαίτερη εσωτερική συγκρότηση και τη λειτουργία της νόησης.

Η αναφορά στη θεωρία του σχηματισμού, συμμετέχει με σημαντικό τρόπο στην προσπάθεια απάντησης στο φιλοσοφικό εμπειρισμό. Προσφέρει επίσης, το αναγκαίο υπόβαθρο για τη διαλεκτική σύνθεση, την οποία θα επιχειρήσουν στη συνέχεια, τόσο η φιλοσοφία όσο και οι επιστήμες της συμπεριφοράς, περιγράφοντας τη σχέση διαρκούς διαλόγου ανάμεσα στα αισθητηριακά δεδομένα και στη νοητική τους οργάνωση. Αλλά περιγράφει επίσης, την πολιτιστική απαίτηση επιβολής νοητικών προτύπων και κανονιστικών οργανώσεων στα πράγματα που μας περιβάλλουν. Περιγράφει με τον τρόπο αυτό η θεωρία του σχηματισμού, μια πολιτιστική συνθήκη συνολικότερη, την οποία επισημαίνουμε επίσης αν εξετάσουμε την αισθητική φιλοσοφία ως θεωρία ελέγχου, η οποία επιχειρεί να συγκροτήσει την επιστήμη της αισθητηριακής γνώσης. Την *scientia cognitionis sensitivae*, όπως δηλώνει στα 1750, στην πρώτη ήδη παράγραφο της *Aesthetica*, της Αισθητικής του, ο Alexander Gottlieb Baumgarten.

⁶ Γερμ. Schematismus, Αγγλ. Schematism, Γαλλ. Schématisation. Ο όρος προέρχεται από την γερμανική περιγραφή του Kant, *Schematismus der reinen Verstandesbegriffe*, που μπορεί να μεταφραστεί, ως *Σχηματοποίηση των Καθαρών Εννοιών του Νοῦ*. Πρβλ. I. Kant, ό.π. (A. 137-147), (B.176-186), μετ. Α. Γιανναρά σελ. 157-167 και Α. Lalande : *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie*, σελ. 951, λήμμα *schématisation*.

Είναι χαρακτηριστικό, πως τα θεωρητικά εγχειρήματα που αναφέρονται, διατάσσονται σε εύρος ενός και ημίσεως αιώνα, ξεκινώντας από το *Discours de la Méthode* του Descartes και καταλήγοντας στην *Κριτική του Καθαρού Λόγου* και την *Κριτική της Κριτικής Ικανότητας* του Kant, που εκδίδονται τις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα⁷, με την προσπάθεια του Alexander Baumgarten, να προσεγγίζει μάλλον το δεύτερο, ύστερο άκρο αυτής της περιόδου.

Η τέχνη του τοπίου, κατά την Αναγέννηση και την περίοδο του Baroque και οι πιθανοί συσχετισμοί της με τα θεωρητικά ορθολογικά εγχειρήματα.

Σε σχέση με τα αντίστοιχά της ορθολογικά φιλοσοφικά εγχειρήματα, η είσοδος της αρχιτεκτονικής κανονιστικής απαίτησης, στην ιστορική σκηνή της νεότερης δύσης, προηγείται κατά εκατόν πενήντα περίπου χρόνια. Όσα χρόνια χωρίζουν δηλαδή τη δημοσίευση των Δέκα Βιβλίων του Leon Battista Alberti, από την καταστατική δημοσίευση του φιλοσοφικού ορθολογισμού⁸. Εντούτοις, παρά την πρώιμη εμφάνιση της αρχιτεκτονικής θεώρησης ως προς το φιλοσοφικό «λόγο», η συνεισφορά του Alberti αναφέρεται, όπως και ο αναγεννησιακός κλασικισμός στο σύνολό του, σε ένα «λόγο οπτικό»⁹ Με χαρακτηριστικό τρόπο επεξεργάζεται περισσότερο τη συντακτική και παραδειγματική λογική των αρχιτεκτονικών ρυθμών, την «τυπική» τους συνέπεια κατ'αντιστοιχία προς την «τυπική λογική» της γενικής θεωρίας, παρά την πρακτικότερη, κατασκευαστική κρισιμότητά τους. Επιμένει στη συνέπεια των τύπων, παρά στην κατασκευαστική δομή.

Η συνθήκη αυτή εκφραστικού έλεγχου, στο κτηριακό δομικό γεγονός, αναπτύσσεται παράλληλα προς την ευρύτερη απόπειρα ελέγχου του κατοικημένου τόπου. Ελέγχου, που αποδίδει στον τόπο τα χαρακτηριστικά του Αναγεννησιακού τοπίου, συγκροτημένα με βάση τον γεωμετρικό οπτικό λόγο. Η οικονομική ιστορία εξετάζοντας τις περιιαστικές περιοχές, μπορεί βέβαια να επισημάνει, πως η τοπιακή

⁷ Ο *Λόγος περί Μεθόδου* εκδίδεται το 1637. Η *Κριτική του Καθαρού Λόγου* στην περίοδο 1781 έως 1787 και η *Κριτική της Κριτικής Ικανότητας* το 1790.

⁸ Ο Alberti δημοσιεύει το έργο του *De Re Aedificatoria* το 1485, ενώ ο *Λόγος περί Μεθόδου* εκδίδεται, όπως σημειώσαμε στην προηγούμενη παραπομπή το 1637.

⁹ Πρβλ. τη χρήση των όρων από τον Βιτρούβιο, *De Architectura*, Βιβλ. Ι, κφ.1, παρ.16 και τη σχετική αναφορά των Α. Tzonis L. Lefaiivre, στο *Classical Architecture. The Poetics of Order*, στο εισαγωγικό τμήμα αναφορών, σελ. 1-6.

γεωμέτρηση συνδέεται με τους νέους όρους ελέγχου της Ιταλικής αγροτικής παραγωγής, από τους οικονομικά ισχυρούς της Αναγεννησιακής κοινωνίας. Αλλά αυτός ο παραγωγικός έλεγχος εντάσσεται σε μια συνολική πολιτιστική στάση, σε ένα συνολικότερο ιδεολογικό μόρφωμα επεξεργασίας του φυσικού. Διαθέτει σαφέστατες εκφραστικές και αισθητικές προθέσεις.

Στα πλαίσια της επεξεργασίας αυτής, η κατόπτευση του τόπου υποβάλλεται σε σχήματα οργάνωσης, που κατονομάζονται ως *integrazione scenica*¹⁰. Σχήματα, τα οποία συσχετίζουν τα επιμέρους στοιχεία ιδιοκτησίας των μεγάλων οίκων και τα οποία καταγράφονται ως ιδιοκτησιακοί χάρτες και ζωγραφικοί πίνακες ταυτόχρονα¹¹. Η οργάνωση αυτή του εξωαστικού τοπίου, σε κλίμακα ευρύτερου φυσικού πεδίου, συνυπάρχει με τους όρους οργάνωσης του φυσικού τόπου στη μικρότερη κλίμακα του αναγεννησιακού κήπου, όπου το πρότυπο οργάνωσης ανατρέχει στη γεωμετρία του κτηριακού κελύφους, στην αρχή του «δωματίου» της «stanza». Συνυπάρχει επίσης με τους όρους οργάνωσης του αστικού τόπου, ο οποίος και αυτός πρέπει να συντεθεί και να υποβληθεί στους όρους τοπιακής οργάνωσης της προοπτικής.

Η σχηματοποίηση του φυσικού τόπου, ως γενικευμένο πολιτισμικό και ως ειδικό αισθητικό πρότυπο των νεότερων δυτικών κοινωνιών.

Δικαιούμαστε να ισχυριστούμε, πως η διαδικασία ελέγχου του φυσικού τόπου, όπως αυτή εμφανίζεται με την Αναγέννηση, μπορεί να περιγραφεί με τον όρο «σχηματοποίηση», δηλώνοντας τόσο τη συνθήκη υπαγωγής των φυσικών αναφορών σε νοητικά πλαίσια, νοητικά «σχήματα» ελέγχου, όσο και τη γενικότερη υπαγωγή των μορφών σε γενικευμένα σχετικά πρότυπα. Αντίστοιχη «σχηματοποίηση» δικαιούμαστε να ισχυριστούμε πως απευθύνεται επίσης προς τον ανθρωπογενή τόπο, θεωρούμενο ως προϋπάρχον φυσικό δεδομένο, ως ανεξάρτητο δηλαδή από την πρόθεση ελέγχου, που αναπτύσσεται προς αυτόν, κατά τη στιγμή της θεώρησής του. Τόσο στην πρώτη, όσο και στη δεύτερη περίπτωση, η συνθήκη σχηματοποίησης του τόπου περιγράφει μια συνθήκη τοπιακής θεώρησης, ορίζοντας με την αθροιστική υλοποίηση και των δυο δράσεων, τη συνολική διάθεση οργάνωσης του «φυσικού» εξωαστικού, όσο και του αστικού τοπίου.

¹⁰ Πρβλ. P. Van der Ree – G. Smienk – C. Steenbergen : *Italian Villas and Gardens*, σελ. 33-34.

¹¹ Στο προηγούμενο, σελ. 75.

Όπως σημειώθηκε ήδη, η χρήση του όρου «σχήμα», στη διερεύνηση που επιχειρούμε, συνδέεται ιδιαίτερα με την παραδειγματική χρήση του όρου από τον Immanuel Kant. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη αυτή διατύπωση, το σχήμα αναφέρεται σε μια ενέργεια νοητικού υπερκαθορισμού του πραγματικού. Συνεισφέρει το σχήμα, το γενικευμένο ισοδύναμο όλων των επιμέρους, κατά περίπτωσιν μερικών πραγματώσεων.

Το «τρίγωνο», σύμφωνα με την προηγούμενη διατύπωση, είναι ένα σχήμα, όχι μόνο γιατί συνεισφέρει τη νοητική του ενέργεια σε μια συγκεκριμένη γεωμετρική εικόνα, αλλά πολύ περισσότερο, γιατί υποτάσσει όλες, τις απειράριθμες τριγωνικές πραγματικότητες, όλα τα τριγωνικά πράγματα, σε μια αφαιρετική νοητική κανονικότητα. Σε σχέση με την κανονικότητα αυτή, το σχεδιασμένο τρίγωνο, ακόμη και η αντίστοιχη προς το σχέδιο εικόνα, που διατηρείται στον αμφιβληστροειδή καθώς κλείνουν τα μάτια, αποτελούν επιμέρους υλικές πραγματώσεις του νοητικού σχήματος.

Η θέση αυτή της κριτικής φιλοσοφίας, όπως και όλες οι θεωρητικά συγγενείς προτάσεις, αποδέχονται, ανεξάρτητα από την ερμηνεία που μπορούν να προσφέρουν για τη συγκρότηση των σχημάτων, πως η αντίληψη εκπαιδεύεται, έτσι ώστε να αναγνωρίζει κάθε συγκεκριμένο εξωτερικό αντικείμενο, με βάση εσωτερικά πρότυπα. Αλλά τότε τα πρότυπα αυτά σχήματα, αποτελούν τα αναγκαία μέσα κάθε επιμέρους πολιτιστικής εκπαίδευσης. Μπορούν να αναγνωριστούν σε όλο το εύρος της ανθρώπινης ιστορίας, εντούτοις φαίνεται να αποκτούν αυξημένο κύρος σε ορισμένες ιστορικές περιόδους. Με την έννοια αυτή η νεότερη δυτική ιστορία, εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις πραγματώσεις εκείνες, οι οποίες περισσότερο προσεγγίζουν τη σαφήνεια της νοητικής κανονικότητας, προκρίνοντάς τις με έμφαση ως «άξιες λόγου».

Ενισχύοντας την τελευταία διαπίστωση μπορούμε να ισχυριστούμε πως ο δυτικός άνθρωπος εκπαιδεύεται, στην περίοδο της δυτικής ιστορίας από τον 15^ο ως τον 18^ο αιώνα, ώστε να αποδέχεται τις γεωμετρικές σχηματοποιήσεις ως βάση της πολιτιστικής του αντίληψης. Υπονοούμε βέβαια όχι μόνο τις στατικότερες γεωμετρικές διαμορφώσεις, αλλά και οπτικές δράσεις, που αφορούν την προοπτική γεωμετρία ή και αυτές, τις κάθε λογής ψευδαισθησιακές γεωμετρικές κατασκευές. Μπορούμε επιπλέον να υποθέσουμε, πως η θεωρία του σχηματισμού, η θεωρία του I. Kant δεν προέρχεται απλά, από το γενικό ενδιαφέρον του για τη σχέση της νόησης με τον εξωτερικό κόσμο. Υποδαυλίζεται με ειδικό τρόπο από το κανονικοποιημένο πολιτιστικό περιβάλλον του, θεωρητικό -

δομικό και κατασκευαστικό – δομικό περιβάλλον, που αναπτύσσεται γύρω του και στο οποίο η συγκεκριμένη ιστορική αντίληψη για το τοπίο μετέχει με αποκαλυπτικό τρόπο¹².

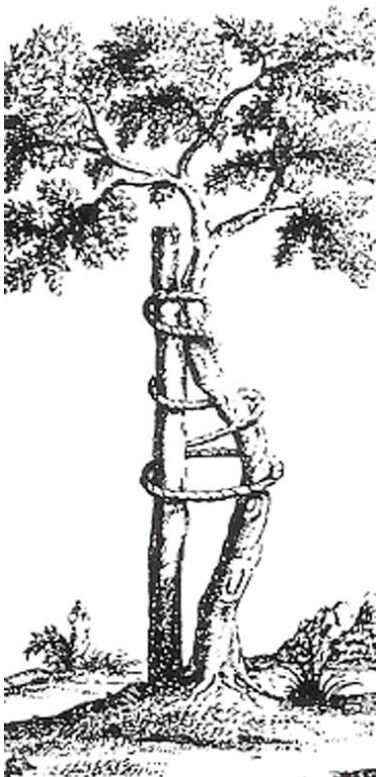
Η σχηματοποίηση του τοπίου κατά την περίοδο του Baroque και οι ζωγραφικοί συνθετικοί κανόνες στην Αγγλική αρχιτεκτονική τοπίου.

Σε όλο το εύρος της εποχής του Μανιερισμού και του Baroque, ο Δυτικός πολιτισμός εξελίσσει σε υψηλό βαθμό τις παραστατικές μεθόδους κανονικοποίησης. Τις εφαρμόζει, τις όχι μόνο στο πεπερασμένο πλαίσιο των ζωγραφικών αποδόσεων, αλλά επίσης στην εκτεταμένη περιοχή των διαμορφώσεων, που αποτελούν οι κτηριακές κατασκευές και οι μεγάλες τοπιακές διευθετήσεις. Σε παραδείγματα, όπως η Villa Farnese στην Caprarola, αλλά και στο περιβάλλον των Γαλλικών κήπων, η άμεση φυσική όραση υφίσταται την υπολογισμένη, προμελετημένη επιρροή του σχεδιασμού. Υποτάσσεται στα τεχνάσματα των οπτικών τεχνικών, των τεχνασμάτων και ψευδαισθήσεων, αποκαλύπτοντας πως στο δυτικό πολιτισμό, το φυσικό θα δηλώνεται εφεξής ως περιοχή εφαρμογής των πολιτιστικών σχημάτων και κατασκευών. Δεν υπάρχει επομένως μια ελεύθερα ενεργή αντίληψη, μια πολιτιστικά αθώα αντίληψη, αλλά μια πολιτιστικά καθορισμένη αισθητηριακή διαδικασία, διαρκώς υπόλογη στους κανόνες του λόγου. Στη Villa Farnese, με κινήσεις ταχυδακτυλουργού, ο Giacomo da Vignola, περιορίζει έντεχνα τον φαινόμενο όγκο της έπαυλης και αφαιρεί οπτικά έναν ολόκληρο όροφο από το κτίσμα της. Αλλοιώνει ενσυνείδητα τη συμμετοχή του κτηριακού όγκου, στο τοπίο του οικισμού, υποβάλλει τον επισκέπτη σε όρους έκπληξης. Εκατό χρόνια αργότερα, ο André Le Nôtre, με τη χρήση ακριβώς των προοπτικών «αναμορφώσεων», επιχειρεί να ελέγξει πλήρως την τάξη του ορατού.

Στα παραδείγματα που μόλις παρουσιάστηκαν, η απόδοση του επιθυμητού σχήματος στην πραγματικότητα, προϋποθέτει μια νοητική μέθοδο σχηματοποίησης και ολοκληρώνεται με την επι-δόμηση στον γήινο τόπο. Ανάμεσα στα δυο αυτά άκρα, παρεμβάλλεται η εκτενέστατη συμμετοχή της επιστήμης του μηχανικού και το υψηλότερο κόστος κατασκευής, που συχνά συγκρίνεται με κρατικούς προϋπολογισμούς, αποδεικνύοντας και πρακτικά την κεντρική πολιτιστική έκφραση, που κατέχουν οι

¹² Όπως φαίνεται από τις πυκνότερες αναφορές του Kant, στη σχέση φύσης και τέχνης, στην αντίληψη της φύσης και του τοπίου, ακόμη και με συγκεκριμένο τρόπο στην αρχιτεκτονική των κήπων.

διαμορφώσεις τοπίου στην περίοδο που περιγράφεται, αναπτύσσοντας πολλαπλές πολιτιστικές συζεύξεις.

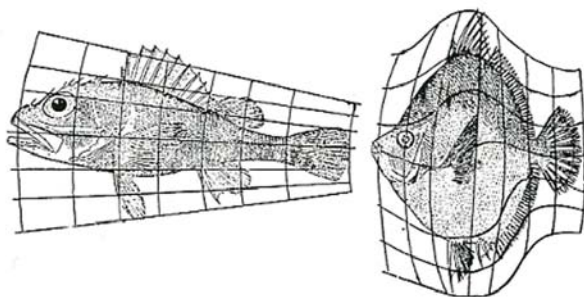
Εικ. 1: Εικονογράφηση από το πρώτο σύγγραμμα ορθοπεδικής, του Γάλλου Nicolas Andry (1794).

Η αισθητική τάξη επομένως, όπως εφαρμόζεται στον τοπιακό σχεδιασμό, αποτελεί μια χαρακτηριστική περίπτωση της απαίτησης εφαρμογής κανόνων, όπως αυτή ορίζεται από το νεότερο δυτικό πολιτισμό. Οι μεγάλες τοπιακές διαμορφώσεις αναλαμβάνουν να καταγράψουν, εξαιτίας ακριβώς της έκτασης και του μεγέθους τους, τον τρόπο με τον οποίο ο δυτικός άνθρωπος αντιλαμβάνεται από τους πρώτους ήδη αιώνες της νεότερης ιστορίας, τη σχέση του με τον κόσμο ως συνολική σχέση ελέγχου.

Ο θεωρητικός στοχασμός στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, αισθάνεται βέβαια την ανάγκη να διαφοροποιήσει *«την επιστήμη των κανόνων της αισθητικότητας εν γένει, δηλαδή της Αισθητικής, από την επιστήμη της νοήσεως καθόλου, δηλαδή από τη Λογική»*¹³. Επιμένει εντούτοις και στις δυο περιπτώσεις, στη δυνατότητα και στην απαίτηση επιστημονικής, κανονιστικής διευθέτησης των ενεργημάτων.

¹³ I. Kant : *Κριτική του Καθαρού Λόγου*. Τόμος II, (A 52), (B 76), σελ. 17 της μετ. Α. Γιανναρά.

Αξίζει να τονιστεί, πως η σχηματοποίηση που επιβάλει ο δυτικός πολιτισμός στο τοπίο, δεν πρέπει να ταυτιστεί με την περιορισμένη σε σημασία εικόνα του συγκεκριμένου κάθε φορά γεωμετρικού σχήματος. Δεν περιορίζεται δηλαδή στην εικόνα των ορθοκανονικών παρτεριών ή γεωμετριοποιημένων κλαδευμάτων. Η σχηματοποίηση αναφέρεται πολύ ευρύτερα, σε μια «μέθοδο για να παραστήσω», παρά στην παράσταση αυτήν καθ' εαυτή. Γι' αυτό το λόγο, η σχηματοποίηση ως πολιτιστική συνθήκη, ως πολιτιστικό αίτημα παραμένει, ακόμη και όταν η προφανής ογκομετρική ή η προφανής προοπτική επέμβαση παραγκωνισθούν. Ο Αγγλικός κήπος διαθέτει και αυτός, κανονιστικές προθέσεις οπτικού έλεγχου. Χαρακτηρίζεται επίσης από σχηματοποίηση, καθορισμένη από ζωγραφικά τοπιογραφικά πρότυπα, ακόμη και αν οι κανονιστικοί συσχετισμοί δεν είναι προφανείς, ακόμη και αν το αποτέλεσμα εμφανίζεται ως φυσικό. Με ακόμη σαφέστερο τρόπο, επεκτείνοντας το εύρος της θεωρίας του σχήματος, πρέπει να επισημανθεί, πως η σχηματοποίηση είναι δυνατόν να εμμένει ως συνθήκη, ακόμη και όταν η ευκλείδεια προσέγγιση καταργείται.

Εικ. 2 : D'Arcy W. Thompson, κανονιστική προσέγγιση της μεταβολής των ζωικών μορφών.

Παραθέτοντας το παράδειγμα της τοπολογίας, ιδιαίτερα συναφές προς τα σύγχρονα τοπιακά εγχειρήματα, αξίζει να σχολιαστεί πως από τη στιγμή που η τοπολογική θεώρηση ορίζεται ως γεωμετρική, ως επιστημονική μαθηματική θεώρηση, αναφέρεται σε κανονιστικές προσεγγίσεις, που αφορούν τη μεταβολή των μορφών. Αναφέρεται δηλαδή εντέλει σε συνθήκες σχηματοποίησης αυτής της μεταβολής.

Η θεώρηση του σχήματος και της διαδικασίας σχηματοποίησης, από την κριτική φιλοσοφία του 18^{ου} αιώνα.

Η θεωρητική αναφορά στον όρο «σχήμα», όπως και στη διαδικασία της «σχηματοποίησης» εισάγεται στο θεωρητικό λόγο του 18^{ου} αιώνα, ως κεντρικό θέμα της κριτικής φιλοσοφίας, της φιλοσοφικής δηλαδή θεώρησης, που εισηγείται ο μεγάλος Γερμανός φιλόσοφος Immanuel Kant. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, το σχήμα αποτελεί ένα νοητικό μέσο με το οποίο κατορθώνουμε να υπάγουμε ένα αντικείμενο σε μια έννοια. Είναι επομένως το σχήμα ένα νοητικό μέσο, ένα νοητικό στοιχείο εν-διά-μεσο, ικανό να συσχετίσει τις εμπειρικές εποπτείες με τις έννοιες. Έτσι η εμπειρική εποπτεία ενός πιάτου, μπορεί να καταστεί κατά κάποιον τρόπο ομοειδής με την έννοια της κυκλικότητας, της στρογγυλότητας, όπως περιγράφει ο Kant. Αυτό γίνεται δυνατό με τη μεσολάβηση μιας νοητικής παράστασης, την οποία αποκαλούμε «κύκλο» και η οποία είναι ένα σχήμα, ένα γεωμετρικό εν προκειμένω σχήμα. Με ανάλογο τρόπο, η εμπειρική εποπτεία απειράριθμων διαφορετικών δένδρων υποστηρίζεται από *«έναν κανόνα σύμφωνα προς τον οποίο η φαντασία μπορεί να σκιαγραφεί γενικά τη μορφή, χωρίς να περιορίζεται σε κάποια αποκλειστικά ιδιαίτερη μορφή που μου προσφέρει η εμπειρία ή και σε κάποια δυνατή εικόνα που μπορώ να παραστήσω συγκεκριμένα¹⁴»*.

Ποια είναι όμως η διαδομένη χρήση των προηγούμενων όρων στη σημερινή γλώσσα και γιατί το σχήμα και η σχηματοποίηση, όπως καταγράφηκαν από τη γερμανική φιλοσοφία του 18^{ου} αιώνα είναι τόσο σημαντικά για την αναφορά στην τοπιακή παράδοση του νεότερου δυτικού πολιτισμού; Με τον όρο «σχήμα», οι περιγραφές των σύγχρονων λεξικών δηλώνουν *«τη γραμμή που καθορίζεται από την εξωτερική επιφάνεια του πράγματος, το περίγραμμα»*. Δηλώνουν επίσης *«την απεικόνιση αντικειμένου με γραμμές, πάνω σε χαρτί ή άλλο υλικό, με έμφαση στην αποτύπωση της γενικής εξωτερικής επιφάνειας και όχι των χρωμάτων ή των λεπτομερειών»*. Αλλά αποκαλούμε επίσης «σχήμα», σύμφωνα με τις καταγραφές των λεξικών, *«την παγιωμένη χαρακτηριστική παράσταση»*, όπως και *«τη νοητή σύλληψη, τη σύνθεση ιδεών»¹⁵*.

Καταγράφεται έτσι στη σύγχρονη σημασία των λέξεων, η αγωνία του Ευρωπαϊκού πολιτισμού, που επιχειρεί να διασφαλίσει τη σχέση της ελέγχουσας

¹⁴ Το αυθεντικό παράδειγμα του Immanuel Kant, αναφέρεται στην έννοια και το σχήμα του σκύλου. Πρβλ. σελ. 161, στο προηγούμενο.

¹⁵ Γ. Μπαμπινιώτης. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*.

συνείδησης, με τον εξωτερικό κόσμο, τη σχέση της νοητικής οργάνωσης με τα εμπειρικά δεδομένα. Με την έννοια αυτή η κριτική φιλοσοφία, τόσο με τις ειδικότερες θεωρητικές προσεγγίσεις της, όπως με τη θεωρία του σχηματισμού, όσο με τη συνολική θεωρητική της συνεισφορά, επιχειρεί να «βάλει τάξη»¹⁶ στην φιλοσοφική παραγωγή των προηγούμενων διανοητών. Ολοκληρώνει τα ορθολογικά εγχειρήματα, απαντά στον σκεπτικισμό των εμπειριστών¹⁷ και προσφέρει τη βάση, για την ανάπτυξη της φιλοσοφικής σκέψης που ακολουθεί.

Συμμετέχοντας όμως με αυτόν τον τρόπο στον προσδιορισμό των θεωρητικών κατευθύνσεων, εμφανίζεται η κριτική φιλοσοφία ως ιστορικά χαρακτηριστική των κοινωνιών και των πολιτισμικών εκφράσεων, που την περιβάλλουν χρονικά. Ως χαρακτηριστική όχι μόνο των πνευματικών, αλλά και των υλικών κατασκευών, οι οποίες αναπτύσσονται στην ιστορική της εγγύτητα. Πολύ περισσότερο από ότι στη διαλεκτική θεώρηση του Georg Wilhelm Friedrich Hegel, στην οποία η απόσταση ανάμεσα στην εμπειρική, εξωτερική πραγματικότητα και στη νόηση γίνεται προσπάθεια να εξαλειφθεί¹⁸, στο έργο του Kant οι δυϊσμός ανάμεσα στην αίσθηση και τη νόηση, τη νόηση και το λόγο, στα φαινόμενα και στο νοούμενα, εξακολουθεί να υφίσταται, ως δυϊσμός μεταξύ διακριτών περιοχών αναφοράς. Εξακολουθεί να δηλώνεται επομένως με έμφαση, η προσπάθεια κατανόησης και ελέγχου, η προσπάθεια «κατάληψης», του εξωτερικού κόσμου. Προσπάθεια, η οποία πέρα από γενικό υπαρκτικό χαρακτηριστικό των ανθρώπινων κοινωνιών, αποτελεί ακραία ειδοποιό χαρακτηριστικό του νεότερου δυτικού πολιτισμού.

Στα πλαίσια αυτής της ιδιαίτερης ιστορικής τοποθέτησης, η επιλογή του σχήματος και της σχηματοποίησης, της θεωρίας του σχηματισμού, ως όρων εξέτασης, εμφανίζεται ως ιδιαίτερα κεντρική. Αναλαμβάνουν οι προηγούμενοι όροι να διευθετήσουν τη σχέση αίσθησης και νόησης, να μεσο-λαβήσουν μεταξύ εμπειρικών δεδομένων και νοητικής οργάνωσης, παραμένοντας εντούτοις κατά την καντιανή θεωρία,

¹⁶ Πρβλ. Yves Belaval : «Η Καντιανή Επανάσταση», εισαγωγικό κείμενο από τον ομώνυμο τόμο της *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire de la Philosophie – La Révolution Kantienne*. «Βάζει τάξη (η φιλοσοφική πρόταση του I. Kant), σε ένα άλλο φιλοσοφικό σύμπαν, μετατρέποντας το διαπιστωτικό *cogito* του Καρτέσιου, σε *cogito* συστατικό, καθιστά δυνατά τα συστήματα του Fichte, του Schelling, του Έγκελου», από την ελληνική μετάφραση του προηγούμενου, *Εγκυκλοπαίδεια της Πλειάδος, Ιστορία της Φιλοσοφίας – Η Καντιανή Επανάσταση*, σελ. 16.

¹⁷ Του Σκότου φιλόσοφου David Hume ιδιαίτερα, η αντίθεση προς τον οποίο συνδέεται με τη μετάβαση του I. Kant, από την πρόμη «προκριτική» περίοδο σκέψης του, στην ώριμη κριτική περίοδο του έργου του. Πρβλ. Θ. Πελεγρίνη : *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, λήμμα *Καντ Ιμμάνουελ*, σελ. 874-875.

¹⁸ Πρβλ. Y. Belaval, ό.π. σελ. 16.

απαλλαγμένα, «καθαρά», από εμπειρικά στοιχεία. Στα πλαίσια αυτής της ιδιαίτερης ιστορικής τοποθέτησης, εμφανίζεται επίσης ως εξαιρετικά ενδιαφέρον, να συσχετίσουμε τη θεωρία του σχήματος και της σχηματοποίησης, όπως συγκροτείται στα πλαίσια της κριτικής φιλοσοφίας, με την επεξεργασία του τοπίου, όπως συγκροτείται στο αντίστοιχο ιστορικό περιβάλλον. Η αντίληψη και επεξεργασία του φυσικού τοπίου, μπορεί να θεωρηθεί ως προνομιακός χώρος για το σχολιασμό της διεργασίας σχηματοποίησης, που του επιβάλλει η δυτική κοινωνία επί τρεις περίπου αιώνες, από τον 15^ο έως τον 18^ο, ως την περίοδο ανάπτυξης των φιλοσοφικών θεωριών που εξετάζονται. Στην περίπτωση της διαμόρφωσης του φυσικού εξωαστικού τοπίου, η νοητική οργάνωση εφαρμόζεται πάνω στο φυσικό υπόβαθρο, απαιτώντας τον έλεγχο του, κατ' αντιστοιχία προς τον τόπο που ταυτίζεται περισσότερο με τον πολιτιστικό έλεγχο, κατ' αντιστοιχία δηλαδή προς το αστικό τοπίο. Στη συνέχεια της ανάπτυξης της αρχιτεκτονικής τοπίου, ο δυτικός πολιτισμός επιλέγει μια ηπιότερη στάση ως προς τη σχέση φυσικών αναφορών και νοητικών προτύπων, που το φιλοσοφικό της αντίστοιχο μπορούμε ίσως να εντοπίσουμε στην *Κριτική της Κριτικής Ικανότητας*, στο κύριο έργο αισθητικής του Kant. Με ακριβέστερη διατύπωση, μπορούμε να ισχυριστούμε, πως στην περίπτωση της αρχιτεκτονικής τοπίου ο δυτικός πολιτισμός οδηγείται βαθμιαία σε προτάσεις περισσότερο διαλεκτικές, ως προς τον έλεγχο των φυσικών δεδομένων από τη νόηση. Ας τις συγκρίνουμε στο χώρο της φιλοσοφίας, με την μέριμνα να εξαλειφθεί ο δυϊσμός ανάμεσα στην αίσθηση και τη νόηση, τη νόηση και το λόγο, οι αντιθετικές θεωρήσεις, στις οποίες αναφερθήκαμε προηγούμενα και κυρίως να εξαλειφθεί ο «*πιο ενοχλητικό από όλους*», ο δυϊσμός ανάμεσα στα φαινόμενα και στα νοούμενα¹⁹.

Η συμμετοχή της θεωρίας του σχήματος, σε νεότερες θεωρητικές προσεγγίσεις.

Διαθέτοντας αυτήν την κεντρική θέση στο πεδίο της κριτικής φιλοσοφίας²⁰; το σχήμα και η σχηματοποίηση προσφέρουν επίσης το υπόβαθρο, ώστε να αναπτυχθούν συναφείς προτάσεις και σε άλλες περιοχές της θεωρίας και των επιστημών, σε ευρύτατο μάλιστα χρονικό εύρος.

¹⁹ Στο προηγούμενο, σελ. 16.

²⁰ Πρβλ. επίσης J. Grondin : *Kant et le Problème de la Philosophie : L' A Priori*. σελ. 72-75.

Στη σύγχρονη ψυχολογία για παράδειγμα, ο Jean Piaget ορίζει ως «σχήμα», «schéma», τη συμπεριφορά ή την αντίδραση που έχει τη λειτουργικότητα κανόνα, η οποία δημιουργείται με τη δοκιμασία του ατόμου σε συγκεκριμένη δράση και η οποία μπορεί να γενικευθεί σε άλλες καταστάσεις. Ο Piaget υποστηρίζει, πως τα σχήματα είναι πρότυπα πράξεων ή νοητικών διεργασιών, όπως για παράδειγμα η ταξινομητική διεργασία. Βοηθούν το άτομο να αποκτήσει και να οργανώσει τις γνώσεις του για τον εξωτερικό κόσμο. Στην πρόταση βέβαια του Piaget, η συγκρότηση των δομικών για τη νόηση σχημάτων διαθέτει και εμπειρική προέλευση. Τα σχήματα αποτελούν αφαιρετικές παραστάσεις, οι οποίες εμφανίζονται ως αποτελέσματα του διαλόγου, της διαλεκτικής σχέσης, ανάμεσα στον κόσμο της εποπτείας και στον κόσμο των εννοιών²¹

Εντοπίζουμε εδώ μια σημαντική διαφορά, θεωρητικής ουσίας, ανάμεσα στη χρήση του όρου «σχήμα» στον Kant και στη νεώτερη χρήση της από το Jean Piaget. Στον τελευταίο, τα πρότυπα μεταβάλλονται διαρκώς κατά τη συσχέτισή τους με την πραγματικότητα της δράσης. Εφαρμόζοντας τη θεώρηση αυτή στη διαδικασία του αρχιτεκτονικού και τοπιακού σχεδιασμού, επιβεβαιώνουμε πως όσο σχεδιάζω και κατασκευάζω, τόσο τα σχήματα που διαθέτω για την πραγματικότητα, ενσωματώνουν «διάφορα (νέα) αντικείμενα», διευρύνοντας και καθιστώντας αποτελεσματικότερη την εφαρμογή²² τους.

Με αυτήν τη διευρυμένη, διαλεκτική θεωρητική οπτική, η σχηματοποίηση, μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την εξέταση του τοπιακού σχεδιασμού, αλλά και του συνθετικού σχεδιασμού στο σύνολό του, καθώς προσφέρει μια θεωρία δομικών οργανώσεων, συσχετισμένη τόσο με λογικές προθέσεις, όσο και με μορφικά πρότυπα, ενώ μπορεί να περιλάβει την υπόθεση μιας πρωτογενούς γεωμετρίας, όσο και περιπλοκότερες χωροχρονικές θεωρήσεις. Η σημασία εντούτοις μιας ανάλογης θεώρησης για τη θεμελίωση του τοπιακού σχεδιασμού με όρους σχηματοποίησης, εμφανίζεται ίσως συγκριτικά, ως η περισσότερο καταδεικτική, μεταξύ ανάλογων προσπαθειών, προορισμένων να διερευνήσουν την εφαρμογή μιας θεωρίας του σχήματος, σε άλλες συνθετικές περιοχές. Αυτό γιατί, αξίζει να το επαναλάβουμε, ο τοπιακός σχεδιασμός, η αρχιτεκτονική τοπίου, εικονίζει με τον σαφέστερο τρόπο τις συνθήκες ελέγχου, επάνω σε ότι περιγράφουμε ως περιβάλλον, ως περιβάλλουσα εξωτερική πραγματικότητα.

²¹ Πρβλ. C. Dan : «*Empirisme et Realisme de Marx à Piaget*».

²² Από P. G. Richmond : *Εισαγωγή στον Πιαζέ*, σελ. 104. Πρβλ. J. Piaget : *La Psychologie de l'Intelligence*.

Συνθήκες ελέγχου, οι, οποίες ασκούνται από την πλευρά των νοητικών οργανώσεων και οι οποίες, παρά τις απαιτήσεις διαλεκτικού συσχετισμού με το προς έλεγχο περιβάλλον τους, εξακολουθούν να αναπτύσσονται ως σημαντικά διακεκριμένες,

Αξίζει να συμπληρώσουμε, πως η θεωρία του σχηματισμού, διαθέτει μια εξαιρετικά γόνιμη ακολουθία επιρροών, που δεν περιορίζεται στην προηγούμενη συσχέτισή της με τις θεωρίες του Piaget, για τη νοητική ανάπτυξη και αναπτύσσεται σε μια ευρύτατη ακολουθία από τον Fichte, τον Cassirer και τον Hegel, ως τους διανοητές της Σχολής της Φραγκφούρτης.

Συμπερασματικά.

Η αισθητική σημασία της θεωρίας του σχήματος.

Η αναφορά στο σχήμα της αρχιτεκτονικής, όπως και στο σχήμα της φύσης.

Στις πεντακόσιες περίπου σελίδες του κύριου έργου του Immanuel Kant, που αναφέρεται στην αισθητική κρίση, στην *Κριτική της Κριτικής Ικανότητας*, η θεωρία του σχήματος δεν φαίνεται να αξιοποιείται με ευθείες αναφορές. Εντούτοις πρέπει να θεωρήσουμε, πως η συσχέτιση των μορφών με συγκροτημένα σχήματα, αποτελεί όρο σημαντικό, ικανό να συμβάλει στην αισθητική ικανοποίηση. Η θεωρητική αυτή υπόθεση, μπορεί να θεωρηθεί ισχυρή, είτε τα σχήματα αντιμετωπιστούν ως a priori σχηματισμοί, σύμφωνα με την αρχική διατύπωση της κριτικής φιλοσοφίας, είτε αντιμετωπιστούν ως δομικά νοητικά αποτελέσματα, τα οποία συγκροτούνται, όπως στη θεώρηση του Piaget, με διαρκείς αφαιρέσεις από τον συνεχή διάλογο με τα εμπειρικά δεδομένα.

Είναι εν προκειμένω χαρακτηριστικό, πως σε μια άμεση αναφορά της καντιανής αισθητικής στην αρχιτεκτονική και στην αρχιτεκτονική των κήπων, οι δυο αυτές τέχνες συνδέονται με το σχέδιο. «Στη ζωγραφική, τη γλυπτική και γενικά σ' όλες τις πλαστικές τέχνες», σημειώνει η *Κριτική της Κριτικής Ικανότητας*²³ «καθώς και στην αρχιτεκτονική και την αρχιτεκτονική των κήπων, στον βαθμό που είναι καλές τέχνες, το ουσιώδες είναι το **σχέδιο**²⁴ : στο οποίο η αρχή της καλαισθησίας δεν συνίσταται σε ό,τι είναι ευχάριστο στην αίσθηση, αλλά σε ότι αρέσει μέσω της μορφής του».

²³ I.Kant : *Κριτική της κριτικής ικανότητας*. Σελ. 99.

²⁴ Η επισήμανση της λέξης «**σχέδιο**» με διαφοροποιημένη γραφή είναι επιλογή του κειμένου αναφοράς.

Ας επιμείνουμε στο προηγούμενο παράθεμα. Η αρχιτεκτονική, όπως και η αρχιτεκτονική των κήπων, είναι τέχνες και μπορούν να διαθέτουν αισθητική ποιότητα, μόνο εφόσον έχουν σχεδιαστεί, μόνο εφόσον η κατασκευή τους έχει υπερβεί την εμπειρική προσέγγιση, μέσω της γραφικής και της νοητικής τους σχηματοποίησης. Άλλωστε ο όρος «μορφή» αναφέρεται στη συνέχεια του κειμένου, όχι στο σύνολο των χαρακτηριστικών, αλλά σε ένα ουσιώδες, αφαιρετικό υπόβαθρο, το οποίο υποβασιάζει άλλα πρόσθετα ελκυστικά ή παρελκυστικά, «πάρεργα» χαρακτηριστικά, όπως το χρώμα. Ο όρος «μορφή» εμφανίζεται δηλαδή εν προκειμένω ως αντίστοιχος προς το ουσιώδες, αχρωματικό, σκελετικό, σχεδόν άυλο σκαρίφημα. Είναι λοιπόν κάτι αντίστοιχο προς το σχήμα της *Κριτικής του Καθαρού Λόγου*. Πράγματι στη συνέχεια, σε μια από τις λίγες άμεσες αναφορές της αισθητικής θεωρίας του στο σχήμα, ο δάσκαλος του K nningsberg συμπληρώνει. «*Η μορφή των αντικειμένων των αισθήσεων... είναι είτε σχήμα, είτε παιχνίδι. Στη δεύτερη περίπτωση, είτε παιχνίδι των σχημάτων (στον χώρο ...), είτε απλό παιχνίδι των αισθήσεων (στον χρόνο)*»²⁵.

Η εμμονή εντούτοις της κριτικής φιλοσοφίας στην πρωτοκαθεδρία των νοητικών σχημάτων και επομένως στη σχεδιασμένη οργάνωση των κήπων, δεν αναφέρεται σώνει και καλά στην εμφανή γεωμετρία του Baroque. Σε ένα άλλο σημείο σχολιασμού φύση και τέχνη εμπλέκονται, με τον ιδιαίτερο τρόπο, που χαρακτηρίζει την εμπλοκή φύσης και τέχνης στην αγγλική αρχιτεκτονική τοπίου του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. «*Η φύση ήταν ωραία*», επισημαίνει η *Κριτική της Κριτικής Ικανότητας*, «*όταν είχε ταυτόχρονα την όψη της τέχνης. Η τέχνη δεν μπορεί να ονομαστεί ωραία παρά μόνο αν έχουμε συνείδηση ότι πρόκειται για τέχνη η οποία έχει όμως για μας την όψη της φύσης*»²⁶. Ας θυμηθούμε, πως ο όρος «γραφικός», με τον οποίο ευρύτατα περιγράφεται το τοπίο, αντιστοιχεί κατά κυριολεξία στη λέξη «ζωγραφικός»²⁷ και εμφανίζεται στις Ευρωπαϊκές τέχνες σύγχρονα με την ανάπτυξη της αγγλικής τέχνης τοπίου. Ας θυμηθούμε επίσης, πως η αγγλική τέχνη τοπίου, χαρακτηρίζεται ακριβώς από την χρήση του συγκαλυμμένου «φυσικότροπου» σχεδιασμού.

²⁵ I. Kant, ό.π. σελ. 99.

²⁶ Στο προηγούμενο, σελ. 211.

²⁷ Πρβλ. picturesque, pittoresco, pittoresco,

Εικ. 2: Humphry Repton: *Tatton Park, Cheshire, 1792*. Προς διαμόρφωση χώρος και πρόταση.

Με αποκαλυπτικό τρόπο η κριτική φιλοσοφία, σημαντικό μνημείο της δυτικής σκέψης των νεότερων χρόνων, περιγράφει άλλοτε έμμεσα και άλλοτε με περιορισμένα σε έκταση, αλλά σαφέστατα σχόλια, μια άλλη μνημειώδη κίνηση του νεότερου δυτικού πολιτισμού. Την προσπάθεια του να αντιληφθεί, να ερμηνεύσει και να διαμορφώσει την τοπιακή έκταση, να «καταλάβει» τον τόπο.

Οι δύο σημαντικές προσπάθειες, στο χώρο της φιλοσοφίας η πρώτη, στο χώρο των εικαστικών τεχνών, του τοπιακού σχεδιασμού και της κατασκευής η δεύτερη, δεν συναντώνται τυχαία. Αποτελούν και οι δύο χαρακτηριστικές, κεντρικές εκφράσεις του νεότερου δυτικού πολιτισμού.

Βιβλιογραφία :

- Belaval, Yves: «*Η Καντιανή Επανάσταση*», από *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire de la Philosophie– La Révolution Kantienne*. Εκδ. Μορφ. Ιδρύματος Εθν. Τραπεζής, Αθήνα, 1978.
- Burke, Edmund : *A Philosophical Inquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful*. Εκδ. Adam Philips, 1998.
- Dan, Clara : «*Empirisme et Realisme de Marx à Piaget*», από *Epistemologie et Marxisme*, Εκδ. Union General des Editions, Παρίσι, 1972.
- Grondin, Jean : *Kant et le Problème de la Philosophie : L' A Priori*. Εκδ. J. Vrin, Παρίσι, 1989.
- Heidegger, Martin : *Η ουσία του έργου τέχνης*. Εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1988.
- Kant, Immanuel : *Κριτική της Κριτικής Ικανότητας*. Μετ. Χ. Τασάκος. Εκδ. Ροές Αθήνα, 2005.
- Kant, Immanuel : *Κριτική του Καθαρού Λόγου*. Τόμος I, II. Μετ. Α. Γιανναρά. Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1979.
- Lalande, André : *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie*. Εκδ. Presses Universitaires de France, Παρίσι, 1983.
- Marcel, Odile (επιμ.) : *Composer le paysage*. Εκδ. Champs Vallon, Παρίσι, 1989.
- Μιχελή, Παναγιώτη : *Αισθητική Θεώρηση της Βυζαντινής Τέχνης*, Εκδ. Ε.Μ. Πολυτεχνείου, Αθήνα, 1972.
- Πελεγρίνης Θεοδόσης : *Λεξικό της Φιλοσοφίας*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004.
- Piaget, Jean : *La Psychologie de l' Intelligence*. Αγγλ. μετ. *The psychology of intelligence*. Εκδ. Routledge, Λονδίνο, 2001.
- Ponte, Alessandra : «*Paesaggi artificiali : Il caso di Humphry Repton*». Περιοδ. Lotus International, τχ. 52. Εκδ. Electa, Μιλάνο, 1987.
- Richmond, P. G. : *Εισαγωγή στον Πιαζέ*. Εκδ. Υποδομή, Αθήνα, 1970.
- Tzonis, Alexander - Lefavre, Liane : *Classical Architecture. The Poetics of Order*. Εκδ. MIT, 1986.
- Van der Ree, Paul - Smienk, Gerrit – Steenbergen, Clemens : *Italian Villas and Gardens*. Εκδ. Prestel, Amsterdam, 1993.
- Vitruvius : *The ten Books of Architecture*. Εκδ. Dover, Λονδίνο, 1960, επανέκδοση της παλαιότερης μετάφρασης του Harvard, 1914.